

Kielce, 23.08.2024 r.

dr hab. Zuzanna Zbróg, prof. ucz.

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

zuzanna.zbrog@ujk.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Claudii Chovgrani

**pt. Teoria i praktyka edukacji międzykulturowej w kontekście działań warszawskich
nauczycieli wychowania przedszkolnego**

napisanej pod kierunkiem

prof. dr hab. Anny Odrowąż-Coates

Uwagi ogólne

Poznanie sposobów realizacji edukacji międzykulturowej w przedszkolu jest jednym z ważniejszych zadań w polskiej rzeczywistości ze względu na pojawiające się w przestrzeni publicznej nieprzychylnie komentarze i nietolerancję wobec osób innej narodowości, a także międzynarodowy kryzys uchodźczy. W wielu polskich miejscowościach do przedszkoli uczęszczają dzieci z doświadczeniem przymusowej migracji, które uczą się przebywać w zupełnie innym, nieznanym im środowisku edukacyjnym i kulturowym, najczęściej nieznające języka polskiego, a więc doświadczające trudności w porozumiewaniu się z innymi, nierzadko także wrogości i nietolerancji.

Należy docenić zatem tematykę podjętych badań ze względu na jej szczególną aktualność. Rozpoznawanie praktyk i sposobów realizacji edukacji międzykulturowej w przedszkolu daje nadzieję, że podejmowane oddziaływania wychowawcze pomogą we wzrastaniu przyszłych pokoleń w atmosferze szacunku do innych kultur i rozumieniu różnorodności kulturowej. Wartość praktyczna podjętych badań jest zatem ogromna, ponieważ podjęta problematyka jest i będzie ważna dla społeczności, które w ten czy inny sposób będą musiały wypracować zasady współżycia i współbycia we wspólnej przestrzeni. Znaczenie tych badań odnosi się również do potrzeby zrozumienia i akceptacji różnic kulturowych w każdym społeczeństwie.

Struktura rozprawy

Praca składa się z pięciu rozdziałów, w tym części teoretycznej, części metodologicznej, rozdziału analityczno-interpretacyjnego i rozdziału, w którym przedstawiono analizę dokumentów typu: podstawa programowa czy przewodniki metodyczne dla nauczycieli. Pracę kończą wnioski z badań własnych, bibliografia i aneksy. Konstrukcja rozprawy ma więc tradycyjny charakter i jest typowa dla rozpraw z obszaru nauk społecznych.

Teoretyczne podstawy badań własnych

Część teoretyczna zajmuje dwa rozdziały. W pierwszym rozdziale dokonano przeglądu podstawowych teorii i badań dotyczących edukacji międzykulturowej i edukacji globalnej, uzasadniając na tej podstawie zasadność prowadzenia badań własnych. Drugi rozdział dotyczy współczesnej wielokulturowości i międzykulturowości w polskim społeczeństwie. Mgr Claudia Chovgrani zanalizowała także rolę nauczyciela wychowania przedszkolnego w praktyce edukacji międzykulturowej.

Wprowadzenie teoretyczne oceniam bardzo pozytywnie. Doktorantka wzbogaciła wiedzę pedagogiczną o wątki, które wynikają z jej wszechstronnego wykształcenia. Poglębione, syntetyczne i wielowymiarowe analizy odnoszące się do kwestii pedagogiki międzykulturowej, kulturowych różnic i międzykulturowych interakcji dowodzą solidnego przygotowania teoretycznego, dzięki któremu mgr Claudia Chovgrani mogła z sukcesem zaprojektować i zrealizować badania własne.

Rozdział ten świadczy o wielostronnym rozpoznaniu złożonego pola badawczego, pogłębionym osobistymi doświadczeniami, które pozwoliły Doktorantce na krytyczne spojrzenie na realia edukacji międzykulturowej w polskiej przedszkolnej rzeczywistości wychowawczej. Analiza wybranych kontekstów teoretycznych pozwoliła Autorce na ukazanie różnorodnych perspektyw pedagogicznych oraz ich znaczenie dla współczesnej edukacji i dla współczesnych społeczeństw.

Cała część teoretyczna pracy jest przykładem rzetelnie przeprowadzonego przeglądu literatury badań z uwzględnieniem aktualnych wydarzeń dotyczących wojny w Ukrainie, które niewątpliwie oddziałują na funkcjonowanie dzieci w przedszkolu i stwarzają inny kontekst pracy nauczycielom przedszkolnym.

Metodologia badań

Założenia metodologiczne badań własnych zostały przez Doktorantkę opisane w rozdziale trzecim. Zaprojektowała ona badania w podejściu jakościowym, wybierając jako podstawę postępowania badawczego studium przypadku. Doktorantka wspomina o *case study* jako metodzie, choć w literaturze metodologicznej uzasadnia się, że studium przypadku ma znacznie szerszy kontekst i należy je traktować raczej jako strategię lub schemat badawczy (np. Denzin i Lincoln, Konecki, Konarzewski, Konecki, Rubach, Mizerek, Stake, Simons, Creswell). Zresztą Doktorantka korzysta z kategorii „podejście badawcze” czy „strategia badawcza” w odniesieniu i do studium przypadku, i do brikolażu, nazywając je także metodą czy techniką.

Zdając sobie sprawę ze złożonego i niejednolitego sposobu definiowania podstawowych kategorii metodologicznych, pragnę zauważyć brak konsekwencji Doktorantki i zamienne używanie pojęć, które nie są alternatywne.

Widzę zatem potrzebę pogłębionego odniesienia się mgr Claudii Chovgrani do podstawowych terminów metodologicznych takich jak: podejście, postępowanie badawcze czy strategia badawcza a metoda czy technika badań. Utwierdza mnie w tym przekonaniu także zamienne stosowanie pojęć metoda i technika badań niemal w jednym wątku w odniesieniu do wywiadu fokusowego (s. 72): *Kolejną techniką był wywiad fokusowy. [...] Metoda badawcza, jaką jest badanie fokusowe....* Za Konarzewskim (2000, s. 10) nie jestem zwolenniczką odróżniania technik od metod, jednak bezrefleksyjne stosowanie podstawowych kategorii metodologicznych zamiennie świadczy raczej o konieczności większej precyzji w używaniu języka metodologicznego poprzedzonej nieodzownym odczytaniem i zrozumieniem różnic występujących w tych kategoriach, a opisanych również w źródłach, na które powołuje się Doktorantka.

W części metodologicznej mgr Claudia Chovgrani przedstawiła również przedmiot badań i cele badawcze, problemy badań, charakterystykę osób biorących udział w badaniach oraz organizację i przebieg procesu badawczego. Opisała także zasady zastosowanego spojrzenia/eseju autoetnograficznego, które w wypadku jej badania ma pełne uzasadnienie. Ta część nie budzi zastrzeżeń.

Postrzegam ten ważny fragment dysertacji jako napisany nierówno pod względem merytorycznym. Z jednej strony dobrze została dobrana strategia badań i źródła danych pozwalające na zobrazowanie badanego środowiska edukacyjnego, dobrze został wyjaśniony dobór próby oraz organizacja i przebieg badań, a z drugiej – pojawiają się ewidentne

nieścisłości w terminologii metodologicznej. O ile zwykle korzystne jest niewikłanie się Doktoranta w definiowanie podstawowych pojęć związanych z procedurą badawczą, o tyle w wypadku mgr Claudii Chovgrani nie byłoby to niepotrzebnym rozwiązaniem.

Jako pozytywny aspekt chciałabym podkreślić świadomości badaczki co do możliwości i ograniczeń, jakie wiążą się z przeprowadzaniem badań autoetnograficznych, a zwłaszcza kontekstem zakotwiczenia badacza w polu własnych badań.

Wyniki empirycznych badań terenowych

Czwarty rozdział został poświęcony prezentacji materiału empirycznego, w tym dotyczącego wywiadów indywidualnych i fokusowych, opracowanych z wykorzystaniem programu Atlas. Dzięki temu możliwe było syntetyczne i interesujące graficzne przedstawienie kategorii kodów głównych i pobocznych. Analiza i interpretacja zebranych danych są pogłębione i zawierają elementy krytyczne, co jest bardzo pozytywne w kontekście tej części kompetencji badawczych Doktorantki. Również refleksje z analizy eseju autoetnograficznego poparte wykorzystaniem wybranych teorii do uzasadnienia swojego punktu widzenia świadczą dobrze o krytycznych kompetencjach Doktorantki. Analiza dokumentów zastanych dobrze uzupełnia perspektywę patrzenia na problematykę edukacji międzykulturowej w podstawie programowej wychowania przedszkolnego i przewodnikach metodycznych dla nauczycieli przedszkolnych.

Wnioski

We wnioskach mgr Claudia Chovgrani odnosi wyniki swoich szczegółowych analiz do pytania głównego i szczegółowych pytań badawczych i w sposób wyczerpujący na nie odpowiada. Znaczna część wyводу poświęcona jest trudnościom nauczycielek w realizacji edukacji międzykulturowej oraz rekomendacjom dla praktyki przedszkolnej, które mają przyczynić się do jej ulepszenia w tym zakresie. Warto podkreślić dostrzeżenie niewystarczającej uwagi poświęcanej tej tematyce nie tylko w warunkach kształcenia akademickiego, w tym przygotowania przyszłych nauczycieli wczesnej edukacji, ale także wsparcia w tym zakresie dla nauczycieli praktyków. Na własnym przykładzie Doktorantka mogła opisać trudności, z jakimi spotykała się większość nauczycieli w trakcie swojej pracy w przedszkolu.

Bardzo pozytywnie ocenić można świadomość Doktorantki co do ograniczeń metodologicznych, które wiążą się z prowadzeniem badań jakościowych. Wysuwając wnioski, mgr Claudia Chovgrani nie generalizuje wyników swoich badań, nie przenosi ich na inne grupy nauczycieli, ale podkreśla ich wyjątkowy charakter. Nie znaczy to, oczywiście, że mają one

mniejsze znaczenie niż badania ilościowe. Mogą one stanowić bardzo dobry punkt odniesienia dla podobnych badań i dalszych refleksji nad tym ważnym zagadnieniem.

Dodatkowa sugestia:

Warstwa językowa wymaga korekty ze względu na pewne niezręczności. Tylko dla przykładu: s. 74 „Zbieranie uczestników do badania ...”, s. 77 „...podkreśla Warszawę jako miejsce międzykulturowe...”, s. 172 „... przysparzać dziewczynce początkowe zawstydzenie”.

PODSUMOWANIE

Badania wykonane z wykorzystaniem strategii *case study* mają za zadanie odkrycie m.in. złożoności (*complexity*) analizowanego przypadku. Doktorantka wywiązała się dobrze z tego zadania, dowodząc oryginalności i swoistości badanego obszaru w ramach różnych kontekstów podjętej tematyki, ale przede wszystkim udowodniła ważność podejmowanego problemu. Z pewnością posłużyły temu dobrze dobrane i zróżnicowane metody zbierania danych, a dzięki nim – holistyczna, uwzględniająca wiele perspektyw teoretycznych oraz punktów widzenia, pogłębiona analiza umożliwiająca wgląd i zrozumienie tego aktualnego i ważnego problemu edukacji.

Wartość wykonanej pracy należy mierzyć także rezultatem praktycznym zrealizowanego projektu. Bez badań tego rodzaju nie moglibyśmy się dowiedzieć, jak można w wieku przedszkolnym implementować edukację międzykulturową i na jakie trudności muszą być przygotowani nauczyciele w związku z jego realizacją.

Podjęte badania są ważne z perspektywy indywidualnej i społecznej, również z perspektywy rozwoju polskiej pedagogiki przedszkolnej i edukacji międzykulturowej. Uważam, że badań tego typu nigdy nie jest wystarczająco dużo, ponieważ problematyka ta ma wiele nierozwiązanych pozytywnie obszarów, które wymagają dalszej eksploracji w pespektywie społeczno-edukacyjnej.

Wielokulturowość i inkluzja dzieci pochodzących z różnych kultur, kierujących się różnymi wartościami, są faktem i jednocześnie ogromnym wyzwaniem ze względu na nakładające się trudności o różnym charakterze, stąd badania odnoszące się do tego zagadnienia nie tylko nie tracą na aktualności, ale w szybko zmieniającym się świecie, z nasilonymi migracjami i trudnościami związanymi z adaptacją do nowej kultury, są problemem stającym się „wciąż od nowa” – z nowymi wymiarami, kontekstami, koniecznością podejmowania prób rozumienia złożoności zjawisk, poszukiwania rozwiązań ujawniających się

problemów i realizacji coraz to nowych celów. Tym bardziej, że Europa zмага się z konsekwencjami szybko rosnącej różnorodności etnicznej, kulturowej i religijnej.

Podkreślić należy wysiłek i zaangażowanie Autorki dysertacji w przeprowadzenie złożonych badań, dotyczących nie tylko trudnej problematyki, ale dodatkowo specyficznego i stale budzącego różne nastroje społeczne zagadnienia. Dynamika dokonujących się zmian, wielość procesów składających się na kształtowanie się rzeczywistości społecznej i edukacyjnej tylko pogłębia wyzwanie badawcze, któremu Doktorantka bardzo dobrze sprostала. Wnioski wynikające z jej analiz są znaczące i teoretycznie, i praktycznie w odniesieniu do podstawowego obecnie zadania pedagogiki: wychowania człowieka do różnorodności, w tolerancji i otwartości wobec różnic i inności.

KONKLUZJA

Podsumowując, uważam, że Pani mgr Claudia Chovgrani, podejmując decyzję o przygotowaniu rozprawy doktorskiej na temat „**Teoria i praktyka edukacji międzykulturowej w kontekście działań warszawskich nauczycieli wychowania przedszkolnego**” wykazała się bardzo dobrą znajomością kontekstu teoretycznego badanych zjawisk oraz poprawnie metodologicznie go zrealizowała.

Uznaję, że rozprawa doktorska Pani mgr Claudii Chovgrani napisana pod kierunkiem promotor – Pani prof. dr hab. Anny Odrowąż-Coates – odpowiada warunkom określonym w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.).

